

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ ЗА КРЕДИТНИМИ ДОГОВОРАМИ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

LIABILITY OF A NATURAL PERSON UNDER CREDIT AGREEMENTS OF COMMERCIAL BANKS IN THE CONDITIONS OF MARTIAL STATE

Самойленко Г.В., д.ю.н.,
професор кафедри цивільного права
Запорізький національний університет

Стаття присвячена осмисленню та науково-теоретичному аналізу особливостей цивільно-правової відповідальності за кредитними, в т.ч. іпотечними договорами комерційних банків. Визначено, що попри закріплення в Главі 51 ЦК України основних положень інституту цивільно-правової відповідальності та його теоретичне визначення, правових наслідків порушення договірних зобов'язань, достатньо велика кількість положень цього інституту є дискусійною, а закріплені норми абстрактними та такими, що не вирішують всіх завдань теорії та практики правозастосування. Наявність на рівні спеціальних норм недоліків, прогалин та протиріч змушують звертатися до загальних норм, які є абстрактними, що змушує вдаватися до тлумачення їх змісту щодо конкретних життєвих ситуацій (правовідносин). Серед них – вирішення питань застосування мораторію на задоволення вимог кредитора, застосування положень цивільного законодавства щодо дії обставин непереборної сили та їх вплив на вирішення питання звільнення боржника від цивільно-правової відповідальності (ст. 617 ЦК України) в контексті положень про відповідальність за порушення грошового зобов'язання (ст. 625 ЦК України), застосування правових наслідків порушення зобов'язання (ст. 611 ЦК України) та положень Кодексу України з питань банкрутства щодо відновлення платоспроможності фізичної особи, зокрема, про реструктуризацію боргів боржника (реалізацію частини майна боржника, у тому числі того, що є предметом забезпечення; зміну способу та порядку виконання зобов'язань, у тому числі розміру та строків погашення боргів; відстрочення чи розстрочення або прощення (списання) боргів чи їх частини; виконання зобов'язань боржника третіми особами, зокрема шляхом укладення договору поруки, гарантії та інших правочинів згідно з цивільним законодавством), звільнення боржника-фізичної особи від боргів після завершення процедури погашення боргів боржника та закриття провадження у справі про неплатоспроможність. Визначено, що норми Кодексу України з питань банкрутства є спеціальною по відношенню до ЦК нормою, допустимість застосування якої до досліджуваних правовідносин має бути визначена у відповідних розділах ЦК України. Визначено наявність загального механізму обмеження відповідальності позичальників за кредитними договорами комерційних банків та субмеханізмів цивільно-правової відповідальності окремих категорій осіб (внутрішньо переміщених осіб, військовослужбовців та ін.) в умовах дії воєнного стану. Визначено обґрунтованість обмеження дії принципу справедливості (пропорційності) в умовах воєнного стану щодо інституту відповідальності за кредитними договорами. Критиці піддано підхід законодавця застосування обмежень відповідальності внутрішньо переміщених осіб-позичальників за кредитами комерційних банків виключно на підставі їхнього звернення та відсутності відповідальності кредитора за відмову в застосування таких обмежень. Запропоновано доповнити ст. 551 ЦК України частиною 4 наступного змісту: «Нарахування та стягнення неустойки можуть бути обмежені законом».

Ключові слова: кредит, кредитний договір, цивільно-правова відповідальність, відповідальність за кредитним договором, кредитор, позичальник, іпотека, відсотки, неустойка, збитки, порушення зобов'язання, грошове зобов'язання, звільнення від цивільно-правової відповідальності, дія обставин непереборної сили, форс-мажор, фізична особа, правові наслідки порушення зобов'язання.

The article is devoted to the comprehension and scientific-theoretical analysis of the features of civil liability under credit, including mortgage agreements of commercial banks. It is determined that despite the enshrining in Chapter 51 of the Civil Code of Ukraine the main provisions of the institute of civil liability and its theoretical definition, the legal consequences of violation of contractual obligations, a sufficiently large number of provisions of this institute are debatable, and the established norms are abstract and do not solve all the problems of the theory and practice of law enforcement. The presence of shortcomings, gaps and contradictions at the level of special norms force us to turn to general norms that are abstract, which forces us to resort to interpreting their content in relation to specific life situations (legal relations). Among them are the resolution of issues of application of a moratorium on satisfaction of creditor claims, application of provisions of civil law regarding force majeure circumstances and their impact on resolving the issue of exemption of the debtor from civil liability (Article 617 of the Civil Code of Ukraine) in the context of provisions on liability for breach of a monetary obligation (Article 625 of the Civil Code of Ukraine), application of legal consequences of breach of obligation (Article 611 of the Civil Code of Ukraine) and provisions of the Code of Ukraine on Bankruptcy regarding restoration of the solvency of an individual, in particular, on restructuring of the debtor's debts (realization of part of the debtor's property, including that which is the subject of security; change of the method and procedure for fulfilling obligations, including the amount and terms of repayment of debts; postponement or installment or forgiveness (write-off) of debts or their part; fulfillment of the debtor's obligations by third parties, in particular by concluding a suretyship, guarantee and other transactions in accordance with civil law), release debtor-individual from debts after the completion of the procedure for repaying the debtor's debts and closing the insolvency proceedings. It was determined that the norms of the Code of Ukraine on bankruptcy are a special norm in relation to the Civil Code, the admissibility of which application to the studied legal relations should be determined in the relevant sections of the Civil Code of Ukraine. The presence of a general mechanism for limiting the liability of borrowers under credit agreements of commercial banks and sub-mechanisms of civil liability of certain categories of persons (internally displaced persons, military personnel, etc.) under martial law conditions was determined. The validity of limiting the action of the principle of justice (proportionality) under martial law conditions regarding the institution of liability under credit agreements was determined. The legislator's approach to applying limitations on the liability of internally displaced persons-borrowers under commercial bank loans solely on the basis of their application and the absence of liability of the creditor for refusing to apply such limitations was criticized. It was proposed to supplement Art. 551 of the Civil Code of Ukraine, part 4 of the following content: "The accrual and collection of a penalty may be limited by law."

Key words: credit, credit agreement, civil liability, liability under a credit agreement, creditor, borrower, mortgage, interest, penalty, losses, breach of obligation, monetary obligation, exemption from civil liability, force majeure, force majeure, individual, legal consequences of breach of obligation.

Постановка проблеми. Життя динамічне і диктує свої умови, породжуючи потребу в адекватному реагуванні держави і права на виклики сучасності. Свого часу таким викликом постало питання щодо іпотечних кредитів в іноземній валюті на тлі стрімкої девальвації курсу гривні по відношенню до американського долара. Права гро-

мадян України було захищено державою, яка вдалася до введення мораторію на задоволення вимог комерційних банків за іпотечними кредитами в іноземній валюті. Перекладання ризиків на комерційні банки (які повинні були виконувати зобов'язання за депозитними договорами) призвело до збитковості, і, як наслідок, банкрутства низки

комерційних банків України. Питання, наскільки такий підхід був справедливим, є дискусійним, як дискусійним став підхід до вирішення цього питання в період зняття мораторію. Після початку збройної агресії РФ проти України низка територій опинилася на окупованій (тимчасово не контрольованій) території України, а з ними і частина позичальників за кредитними договорами комерційних банків. Інша частина позичальників (внутрішньо переміщені особи) змушені були шукати нову роботу та місце проживання на території України, інша, - на території іноземних держав. Щодо їхніх кредитних зобов'язань не було запроваджено мораторію на задоволення вимог кредитних установ. В умовах, коли такі особи не мають засобів до існування, зобов'язання за кредитними договорами збільшуються в геометричній прогресії. Соціальна держава як утворення є соціальною в силу підтримки тих своїх громадян, які залишилися в складних життєвих умовах. Саме тому в період 2022-2023 років було внесено низку змін та доповнень до Законів України «Про споживче кредитування», «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їхніх сімей» та інші, яким було запроваджено різні механізми захисту прав та інтересів позичальників за кредитними договорами. Серед них: обмеження загальної суми нарахованих процентів за кредитним договором, нарахування неустойки (штрафа, пені), відповідальності у вигляді сплати суми боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення та процентів річних від простроченої суми, застосування інших санкцій майнового характеру та ін. Свобода договору доволі часто призводить до зловживання правом сторони договору, яка має сильніші позиції, є більш обізнаною в механізмі правового регулювання кредитних відносин. Вирішення завдання забезпечення рівності учасників цивільних відносин в споживчих правовідносинах досягається шляхом нормативного втручання держави в ці відносини шляхом їхнього регулювання з одного боку, а з іншого, - при вирішенні судами зазначених спорів на підставі закріплених ЦК України засад цивільного законодавства: розумності, добросовісності та справедливості. Потреба в пошуку розумного та справедливого розподілу ризиків між позичальниками споживчих кредитів та кредитними установами, особливо в умовах воєнного стану ставить відповідне наукове завдання, яке потребує свого нагального вирішення. Так чи інакше, а воно перебуває в діалектичному зв'язку з вирішенням питання відповідальності фізичних осіб-позичальників за кредитними договорами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню інституту цивільно-правової відповідальності взагалі, та відповідальності сторін за окремими договорами присвячено праці багатьох науковців, серед них: Н.С. Кузнецової, Р.Б. Шишки, Р.А. Майданика, А.Б. Гриняка, С.О. Сліпченка, Є.О. Мічуріна, В.А. Кройтора, В.Л. Яроцького, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.І. Борисової, С.В. Рєзніченка, Ю.М. Жорнокуя та ін. Питанням дослідження кредитних правовідносин, зокрема, зміні та розірванню кредитних договорів, недійсності кредитних зобов'язань, судовій практиці нарахування процентів за кредитними договорами була приділена увага окремих науковців, зокрема: А.Ю. Бабаскіним, І.І. Безклубим, Ю.І. Чалим, Н.М. Квіт, Л.І. Гриник, І.Й. Пучковською, О. Городнюк, А.О. Громовою, А.С. Амеліною та ін., однак, комплексне дослідження, присвячене питанням цивільно-правової відповідальності фізичних осіб-позичальників за кредитними договорами, в т.ч. в умовах воєнного стану наразі відсутнє. В умовах, коли чинне законодавство містить недоліки та прогалини та протиріччя правового регулювання кредитних відносин за участю фізичних осіб, які,

до того ж, були ускладнені особливостями їх регулювання в умовах воєнного стану, а практика його застосування потребувала звернення до основних засад цивільного законодавства (принципів розумності, добросовісності, справедливості), дискусійність позицій науковців, існує нагальна потреба в вирішенні проблемних питань на теоретичному рівні та внесенні пропозицій з удосконалення механізму правового регулювання кредитних відносин, інституту цивільно-правової відповідальності в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Чи не вперше в Україні питання захисту прав споживачів-позичальників за споживчими кредитними договорами в іноземній валюті набули рівня нормативного регулювання. На тлі девальвації гривні, обслуговування позичальниками іпотечних кредитів в іноземній валюті виявилось занадто обтяжливим. Держава вдалася до перекладання тягаря вирішення проблеми, а відповідно, і ризиків, на комерційні банки. 03.06.2014 р. було прийнято Закон України «Про мораторій на стягнення майна громадян України, наданого як забезпечення кредитів в іноземній валюті» (втратив чинність)[1]. Законом заборонялося примусове звернення стягнення (відчуження без згоди власника) на майно, що віднесене до об'єктів житлового фонду, майнові права на нього, що є предметом іпотеки, якщо таке майно виступає як забезпечення виконання зобов'язань фізичної особи за кредитами, наданими в іноземній валюті, та за умови, що таке нерухоме житлове майно використовується як місце постійного проживання позичальника/майнового поручителя або є об'єктом незавершеного житлового будівництва, за умови, що у позичальника або майнового поручителя у власності немає іншого нерухомого житлового майна. Закон України від 18.05.2018 р. «Про внесення змін до деяких законів України щодо заборони звернення стягнення та накладення арешту на кошти суб'єктів господарювання у сферах тепло-, водопостачання та водовідведення, отриманих від міжнародних фінансових організацій на реалізацію інвестиційних проектів (заходів) в Україні» поставив перед науковцями нове питання щодо природи таких заборон (обмежень, мораторіїв), їх відповідності міжнародним актам та принципам справедливості. Н. Блажківська, досліджуючи інститут мораторію на звернення стягнення на майно боржника в законодавстві України та в практиці ЄСПЛ, вона визначила, що права вимоги, які підпадають під дію мораторіїв відповідно до змісту ст. 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод є майном (possession) [2, 3, с. 6]. Відтак, порушення цього права може вважатись втручанням у право заявників на мирне володіння ними своїм майном. В науці цивільного права було визначено допустимість обмежень суб'єктивних цивільних прав, за умови, що вони є законними, справедливими, обґрунтованими та доцільними за даних умов. Є.О. Мічурін визначав, що право, належне особі, не є безмежним і має межі свого здійснення, що є протилежним свободі у здійсненні цивільних прав [4, с. 166]. І.В. Спасибо-Фатєєва визначила складові меж здійснення цивільного права: зміст (правомочності) та обсяг суб'єктивного права (поведінка, яка необхідна для реалізації цих правомочностей) [5, с. 143]. Закономірно, що у випадку обмеження певних прав йдеться не про звуження змісту прав особи, а про можливість вдаватися нею до певної поведінки. Безперечно, що одним з інструментів введення подібних обмежень може бути мораторій. За визначенням Н. Блажківської мораторії на звернення стягнення на майно боржника є втручанням (авт. обмеження) в два конвенційних права: права на справедливий суд та права на мирне володіння своїм майном, а тому їх встановлення повинне відповідати умовам: мати законну мету та забезпечувати пропорційне співвідношення між використаними засобами та поставленою метою [2, с. 6]. Щодо мораторію на звернення стяг-

нення за іпотечними кредитами в іноземній валюті Верховним Судом України було висловлено кілька правових позицій: мораторій лише тимчасово забороняє звернення стягнення на майно боржника компетентними органами державної влади з виконання судових рішень і не передбачає втрату кредитором права вимоги (в науковій літературі підхід відсутності строку дії мораторію було предметом аналізу та критики науковців) СУ прийняв дві правових позицій. По-перше, цей мораторій не передбачає втрату кредитором права на звернення стягнення на предмет іпотеки (застави) у разі невиконання боржником зобов'язань за договором, а лише тимчасово забороняє примусове стягнення на майно (відчуження без згоди власника) [6]; не підлягають виконанню протягом дії мораторію судові рішення в частині виселення з відповідного житлового приміщення [7]. Н. Блажківська дійшла висновку щодо необхідності перегляду законодавства України на предмет забезпечення пропорційності заходів мораторію задекларованим цілям [2, с. 8]. Проаналізувавши низку справ, зокрема, «Бурмич та інші проти України», «Михайленки та інші проти України», «Імобіліяре Саффі проти Італії» та інші, нею було визначено критерії, яким має відповідати мораторій. Серед таких домінуючу роль в рішеннях ЄСПЛ щодо критеріїв застосування мораторіїв, визначено умову пропорційності, яка має передбачати в законодавстві компенсацію втрат, завданих внаслідок тривалого невиконання судового рішення про примусове виконання зобов'язання боржником [2, с. 8; 8]. Такий підхід є справедливим, адже запроваджений в 2014 р. мораторій фактично переклав всі ризики на кредитні установи, що призвело до банкрутства окремих з них через неможливість (відсутність активів) задовольнити вимоги вкладників за депозитними зобов'язаннями. Національне законодавство таких компенсацій не передбачало.

Інше питання, яке було неодноразово предметом наукових дискусій, - недосконалість цивільного законодавства щодо інституту цивільно-правової відповідальності. Свого часу Р.Б. Шишкою було піддано критиці положення Глави 51 ЦК України, в якій він визначив, що неповнота визнання наслідків порушення зобов'язань, викладених в Главах 51 та 82 ЦК України має наслідком невизначеність правового регулювання відносин. Відсутність в ст. 611 (Глава 51) ЦК України такого наслідку порушення зобов'язання, як відповідальність (поруч з припиненням зобов'язання внаслідок односторонньої відмови, його розірвання чи зміною умов) породжує враження, наче відповідальність сама по собі, а наслідки порушення зобов'язання, - самі по собі, хоча це не так. Крім того, законодавець в Главі 51 ЦК України вдається то до регулювання зобов'язань, то визначає підстави звільнення боржника від відповідальності, і т.п. Ним було запропоновано структурно поділити зазначену главу на два параграфи, де перший присвятити наслідкам порушення зобов'язання та добровільному виконанню акцесорного зобов'язання, а другий, - зверненню особи за захистом порушеного права та невиконання акцесорного зобов'язання до суду [9, с. 276]. Варто погодитися, що попри наявність глибоких наукових досліджень інституту цивільно-правової відповідальності, його позитивне регулювання потребує удосконалення. Серед питань, які потребують свого вирішення є і питання підстав звільнення боржника від відповідальності за наявності певних обставин, зокрема, дії обставин непереборної сили, в т.ч., в умовах дії воєнного стану та призупинення притягнення боржника до відповідальності (звернення стягнення на майно боржника) в умовах дії мораторію на задоволення вимог кредиторів.

Параграф 2 Глави 71 ЦК України не містить норми про відповідальність позичальника за договором кредиту. Тому ці відносини регулюються загальними положеннями ЦК України, актами НБУ та кредитним договором. Формально, відповідно до положень ст. 617 ЦК України

особа, яка порушила зобов'язання, звільняється від відповідальності за порушення зобов'язання, якщо доведе, що порушення сталося внаслідок випадку або непереборної сили. Наразі ч. 2 ст. 141 Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні» закріплено невичерпний перелік форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили): надзвичайні та невідворотні обставини, що об'єктивно унеможливають виконання зобов'язань, передбачених умовами договору (контракту, угоди тощо), обов'язків згідно із законодавчими та іншими нормативними актами, а саме: загроза війни, збройний конфлікт або серйозна погроза такого конфлікту, включаючи але не обмежуючись ворожими атаками, блокадами, військовим ембарго, дії іноземного ворога, загальна військова мобілізація, військові дії, оголошена та неоголошена війна, дії суспільного ворога та ін. [10]. На офіційному сайті Сьомого апеляційного адміністративного суду України визначено, що саме по собі існування таких обставин не є форс-мажором. Воно є таким у випадку, якщо особа доведе неможливість виконання зобов'язань, передбачених умовами договору, саме через нього [11]. Між тим, можливість звернення до воєнного стану як підстави звільнення позичальника за кредитним договором від цивільно-правової відповідальності обмежено положеннями ст. 625 ЦК України, яка чітко визначає, що боржник не звільняється від відповідальності за неможливість виконання ним грошового зобов'язання. Крім того, у випадку прострочення виконання грошового зобов'язання, на вимогу кредитора зобов'язаний сплатити суму боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також три проценти річних від простроченої суми, якщо інший розмір процентів не встановлений договором або законом. Такого висновку дійшов і ВСУ в Постанові від 13.09.2023 р. у справі № 910/8741/22, (послався також на постанову ВСУ від 12.04.2017 р. у справі № 913/869/14) [12].

Такий підхід є несправедливим щодо осіб, які постраждали внаслідок збройної агресії РФ проти України, втративши житло, роботу, майно. Звичайно, по-різному складатиметься доля внутрішньо переміщених осіб. Тому було б цілком справедливим в кожному випадку з'ясувати, яким чином особа постраждала внаслідок такої агресії і чи має можливість вона в нових для неї реаліях повертати тіло кредиту, відсотки за користування кредитом, сплачувати неустойку та ін. З початком збройної агресії було прийнято низку актів, які за своєю правовою природою мали характер мораторіїв. Серед них, - доповнення Законом України від 15.03.2022 р. ЦК України пунктом 18 Розділу «Прикінцеві та перехідні положення», яким закріплено, що у період дії в Україні воєнного, надзвичайного стану та у тридцятиденний строк після його припинення або скасування у разі прострочення позичальником виконання грошового зобов'язання за договором, відповідно до якого позичальнику було надано кредит (позичку) банком або іншим кредитором (позикодавцем), позичальник звільняється від відповідальності, визначеної ст. 625 ЦК України, а також від обов'язку сплати на користь кредитодавця (позикодавця) неустойки (штрафу, пені) за таке прострочення. Також підлягають списанню кредитодавцем неустойка (штраф, пеня) та інші платежі, сплата яких передбачена відповідними договорами, нараховані включно з 24.02.2022 р. за прострочення виконання (невиконання, часткове виконання) за такими договорами [13]. Водночас, по відношенню до певної категорії осіб застосовано подібні механізми обмеження їхньої відповідальності. Так, ст. 9² Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» обмежує загальну суму процентів за кредитним договором такої особи, яка після дати початку тимчасової окупації залишила або покинула своє місце проживання на тимчасово окупованій РФ території України або у період після 14.04.2014 р. залишила або покинула своє місце проживання на території прове-

дення антитерористичної операції розміром процентів, нарахованих протягом строку, на який надавався кредит [14]. Згідно ч. 2 зазначеної статті у випадку невиконання чи неналежного виконання такою особою зобов'язань за кредитним договором не нараховується неустойка (штраф, пеня) та не настає відповідальність у вигляді сплати суми боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення та процентів річних від простроченої суми та інші санкції майнового характеру. У випадку відмови банку здійснити перерахунок, він вважається перерахованим автоматично, що, правда, лише у випадку звернення позичальника. За таких обставин, або застосування цього положення мало б бути автоматичним, незалежно від звернення позичальника, адже ч. 5 ст. 92 Закону чітко визначає відповідальність за невиконання чи неналежне виконання внутрішньо переміщеною особою, визначеною частиною першою цієї статті, зобов'язань за кредитним договором та/або договором позики покладається на РФ як на державу-окупанта. Звертає увагу відсутність відповідальності банку за нездійснення такого перерахунку, що не сприяє дисципліні, адже відповідальність відіграє не лише правозахисну роль, функцію (на випадок захисту порушених прав постраждалої внаслідок порушення сторони договору), а й превентивну (правоохоронну).

Спеціальною нормою (п. 15 ст. 14 «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей») також встановлено обмеження відповідальності зазначених осіб під час дії особливого періоду, які брали або беруть участь у захисті незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України і брали безпосередню участь в АТО штрафні санкції, пеня за невиконання зобов'язань, а також проценти за користування кредитом не нараховуються, крім кредитних договорів щодо придбання майна, яке віднесено до об'єктів житлового фонду, автомобіля, а також кредитних договорів щодо придбання та встановлення фотоелектричних модулів та/або вітрових електроустановок [15]. Пунктами 6, 9 Розділу IV Закону України «Про споживче кредитування» передбачено правові наслідки, а по суті, обмежену відповідальність позичальника за прострочення у період з 1 березня 2020 року до припинення зобов'язань за договором про споживчий кредит [16].

Наявність загальної та спеціальних норм, якими обмежено відповідальність позичальників та їх окремих категорій за кредитними договорами, в тому числі в воєнний період вимагає нормативного закріплення в загальній нормі допустимості застосування норми спеціальної. Серед них, - пропозиція доповнити ст. 551 ЦК України частиною 4 наступного змісту: «Нарахування та стягнення неустойки можуть бути обмежені законом».

Неможливість, неспроможність виконати грошове зобов'язання боржником, строк виконання якого настав, може тягнути ініціацію процедур щодо відновлення платоспроможності фізичної особи, передбачених Кодексом

України з питань банкрутства, зокрема: про реструктуризацію боргів боржника (реалізацію частини майна боржника, у тому числі того, що є предметом забезпечення; зміну способу та порядку виконання зобов'язань, у тому числі розміру та строків погашення боргів; відстрочення чи розстрочення або прощення (списання) боргів чи їх частини; виконання зобов'язань боржника третіми особами, зокрема шляхом укладення договору поруки, гарантії та інших правочинів згідно з цивільним законодавством), звільнення боржника-фізичної особи від боргів після завершення процедури погашення боргів боржника та закриття провадження у справі про неплатоспроможність боржника, передбачені Кодексом України ст. 611 ЦК України та зазначеного кодексу пропонується усунути шляхом доповнення ст. 611 ЦК України частиною 3 наступного змісту: «3. У випадку неспроможності боржника виконати грошове зобов'язання, строк якого настав, можуть бути застосовані процедури відновлення платоспроможності боржника, передбачені Кодексом України з питань банкрутства, якими передбачено реструктуризація боргів боржника (реалізація частини майна боржника, у тому числі того, що є предметом забезпечення; зміна способу та порядку виконання зобов'язань, у тому числі розміру та строків погашення боргів; відстрочення чи розстрочення або прощення (списання) боргів чи їх частини; виконання зобов'язань боржника третіми особами, зокрема шляхом укладення договору поруки, гарантії та інших правочинів згідно з цивільним законодавством), звільнення боржника-фізичної особи від боргів після завершення процедури погашення боргів та закриття провадження у справі про неплатоспроможність».

Висновки. Наявні загальний механізм обмеження відповідальності позичальників за кредитними договорами комерційних банків та спеціальний механізм цивільно-правової відповідальності окремих категорій осіб (внутрішньо переміщених осіб, військовослужбовців та ін.) в умовах дії воєнного стану не є досконалими і потребують усунення недоліків та протиріч правового регулювання. В умовах воєнного стану обмеження відповідальності позичальників-фізичних осіб за кредитними договорами є виваженим кроком, спрямованим на забезпечення платоспроможності позичальників. Водночас, такі обмеження через мораторії на повернення тіла кредиту, нарахування неустойки та інших фінансових санкцій та їх стягнення, звернення стягнення на майно боржника, мають відповідати принципам справедливості та бути пропорційними, зокрема, бути дзеркальними для вкладників банків за депозитними договорами, бути виправданими за даних умов та відповідати меті таких обмежень, а за фінансових можливостей держави з погляду на пріоритети забезпечення національного суверенітету чи національної безпеки, - компенсувати наслідки запроваджених мораторіїв (в т.ч. обмеження відповідальності позичальників за кредитними договорами).

ЛІТЕРАТУРА

1. Про мораторій на стягнення майна громадян України, наданого як забезпечення кредитів в іноземній валюті : Закон України від 03.06.2014 р. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2014, № 28, ст.940.
2. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 20.03.1952. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_535
3. Блажківська Н. Мораторій на звернення стягнення на майно боржника в законодавстві України та в практиці ЄСПЛ. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 12. С. 5-9.
4. Мічурін Є.О. Деякі риси щодо природи обмежень цивільних прав: матеріали науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті професора Олександра Анатолійовича Пушкіна «Актуальні проблеми цивільного права та процесу» (Харків, 21 травня 2005 р.) / Є.О. Мічурін. Х.: ХНУВС, 2005. 284 с.
5. Цивільний кодекс України : науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). Т.1: Загальні положення / За ред. проф. І.В. Спасибо-Фатєєвої. Серія «Коментарі та аналітика». Харків : ФО-П Колісник А.А., 2010. 320 с.
6. Постанова Верховного Суду України від 9 вересня 2015 року у справі № 6-483цс15. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/50239397>
7. Постанова Верховного Суду України від 3 лютого 2016 року у справі № 6-2947цс15. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/55609670>

8. Immobiliare Saffi v. Italy: Court (Grand Chamber) Judgment. App. № 22774/93, 28.07.1999. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58292>
9. Шишка Р.Б., Шишка О.Р. Цивільно-правова відповідальність і деліктне зобов'язання. *Університетські наукові записки*. 2012. № 1. С. 271-280.
10. Про торгово-промислові палати в Україні: Закон України від 02.12.1997 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 13. Ст. 52.
11. Форс-мажорні обставини у господарських договорах. URL: <https://7aa.court.gov.ua/sud4856/pres-centr/publications/934861/>
12. Постанова ВСУ від 13.09.2023 р. у справі № 910/8741/22. URL: https://protocol.ua/ua/postanova_kgs_vp_vid_13_09_2023_roku_u_sprav_910_8741_22/
13. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show-/2120-20#n148>
14. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 1. Ст. 1.
15. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20.12.1991 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 15. Ст. 190.
16. Про споживче кредитування: Закон України від 15.11.2016 р. *Відомості Верховної Ради*. 2019. № 19. Ст. 74.
17. Кодекс України з питань банкрутства від 18.10.2018 р. *Відомості Верховної Ради*. 2019. № 19. Ст. 74.